

Kendi Gölgeni Aşmak

İYİ, GÜÇLÜ VE SAĞLIKLI
BİR KARAKTER GELİŞİMİ

Ferhat
Kardaş

Erdeme ve Karakter Gücüne Dönüş

Artık daha tehlikeli bir dünyada yaşıyoruz. Bugün içinde yaşadığımız gezegen, insanlığın ulaştığı binlerce yıllık medeniyet birikimine rağmen, eskiye göre daha güvenli, daha sağlıklı, daha huzurlu bir yer değil. Aksine, daha önce hiç olmadığı kadar güvensiz ve daha önce hiç olmadığı kadar öngörülemez bir halde. Çağın her bir teklifi, her bir iddiası, her bir söylemi, her bir üretimi, her bir tavsiyesi ruh ve beden sağlığımız için çeşitli riskler barındıran yan etkilerle dolu. Kurtuluş reçetesi diye bize sunulan şeyler bir süre sonra bizim için bir bataklığa dönüşüyor. Önümüze kurtarıcı diye çıkarılan insanlar esaretimizi derinleştiriyor. Hayatımızın her anında içinde yaşadığımız çağın açık veya örtük telkinlerine maruz kalıyoruz. Bu telkinlerin bir kısmı bizi yavaş yavaş hasta ediyor.

“Tüket,” diyor bize bu çağ. Sürekli tüket. Durmadan, sorgulmadan, bir sınırlama koymadan tüket. “*Sen en güzeline layıksın, eskisiyle uzun bir zaman geçirmene gerek yok. Senin için daha güzelini, daha yenisini, daha iyisini yaptım. Haydi şimdi elinden kurtul ve bunu al,*” diyor. Ara vermeden, dinlenmeden, yorulmadan hırsı, açgözlülüğü, tüketimi, israfı normalleştirmeye çalışıyor. Bu söylem usulca hayatımızın merkezine yerleşiyor. Hayatlarımız giderek karmaşık bir hal almış gibi görünse de yaşam tarzımız oldukça sadeleşiyor böylece; daha çok çalış, daha çok kazan, daha çok tüket ve yaptığın her şeyi insanlara göster. Devasa bir kısırdöngü... Büyük şehirlerin, büyük plazaların, toplu taşıma-

nın, kalabalığın, gürültünün, hızın içine hapsolmuş milyarlarca insan. Habire hızla koşturuyorlar. Ama çoğunun nereye gittiğine ve ne yaptığına dair üzerinde detaylı düşünülmüş fikirleri yok. Bu haz ve hız döngüsünün içinde benliklerimizi kaybediyoruz. Büyük dertlerimiz ve önceliklerimiz değişiyor; arabanın, evin, bilgisayarın bir üst modelini almak veya Iphone telefonun son sürümü çıktığında onu alan ilk kişi olmak için mağazanın önünde sabaha kadar nöbet tutmak... Her gün yeni ihtiyaçlar üretiyoruz ve bu ihtiyaçlarımız bizi yönetmeye başlıyor. Daha çok tüketip bunu insanlara daha çok gösterdikçe kendimizi daha çok var ediyoruz. Bu çarpıklığın bir yansıması da şu: yaygın kullanılan bir sosyal medya uygulaması geçici olarak kapatıldığında insanlar tatil planlarını bile iptal edebiliyorlar. Çünkü “story atmadıkları” bir tatilin onlar için pek bir anlamı kalmıyor.

“*Sen güvende değilsin, etrafın tehlikelerle dolu,*” diyor. Bunun için bir yandan dünyayı yaşanılmaz bir yer haline getiriyor, diğer yandan kendince güven içinde yaşayabileceğimiz çareler üretiyor. Bir yandan barış, kardeşlik, büyük insanlık çağrıları yaparken, diğer yandan gezegeni yok edecek türden silahları üretmeye, silah tüccarlarını beslemeye ve güçlendirmeye ve içinde yaşadığımız gezegene korku pompalamaya devam diyor. İnsanlar bir tuşla bütün gezegeni tahrip etmenin, bir tıkla bir kötülüğü dünyanın en ücra köşesine kadar yaymanın teknolojik olanaklarına erişiyor böylece. Nükleer savaş tartışmalarının gündelik hayatın bir parçası haline geldiği bugünlerde, insanlar her geçen gün öldürmenin daha yıkıcı yöntemlerini keşfediyor. Anlamsız savaşlarda hayatını kaybeden on binlerce insan, haber kanallarının artık sadece alt yazıyla geçtikleri birer istatistiğe dönüşüyor. Hayatını kaybeden her bir insanın birer anne, baba, eş, çocuk, arkadaş olduğunu unutmak üzereyiz neredeyse.

Bugünün dünyasında hikâyelerin yerini istatistikler alıyor. Savaşların eskiden de kötü bir ahlakı vardı. Fakat bugün yapılan savaşların hiçbir ahlaki boyutu kalmadı. Yüzlerce kilometre öteden bilgisayar başında insansız savaş aracıyla fırlatılan bir füzeyle hiçbir şeyden haberi olmayan onlarca insan göz açıp kapayıncaya kadar paramparça oluyor. Hastaneler, ibadethaneler, okullar, pazar yerleri çok sakin bir şekilde içindeki yüzlerce insanla birlikte yerle bir edilebiliyor. Daha da acısı bütün bunlara karşı dünyadan yeterince anlamlı bir itiraz yükselmiyor. Bugün insanlık sadece doğruyu kaybetmedi, yanlış itiraz etme yetisini de yitirmek üzere. Bir yandan dünyayı böyle yaşanmaz bir yere dönüştüren, diğer yandan kendince bize güvenlik vadeden bir çağla mücadele halindeyiz. Sorunu üreten zihniyet, kendini çözümün bilgisi olarak sunmaya devam ediyor.

“Bu zamanda hiç kimseye güvenme, insan insanın kurdudur,” diyor. İnsanlara neden güvenmeyeceğimize dair her gün farklı medya platformlarında onlarca üçüncü sayfa haberi boca ediyor önümüze. “Dünya babamıza bile güvenemeyeceğimiz korkunç bir yer haline geldi,” diye düşünüyoruz. İçimize kapanmaya, yalnız yaşamaya, insanlarla anlamlı bağlar kurmamaya başlıyoruz. Ya da sanal dünyanın dehlizlerinde kayboluyoruz. Kendi dünyamıza ya da sanal dünyaya kapandıkça iç dünyamızda marazlar, patolojiler, ruhsal sıkıntılar belirmeye başlıyor. Bizi yalnızlaştıran güç o sırada önümüzde çıkıyor: “Hep iyi hissetmek senin hakkın,” diyor ve ruhsal farmakolojiye soyunup, bizi iyi hissettirecek çeşitli maddi ve manevi uyuşturucular sunuyor. Kısa bir süre iyi hissediyoruz. Sonra giderek bağımlı hale geliyor ve daha derin bir depresif ruh halinin içine sürükleniyoruz.

“Her koyun kendi bacağından asılır,” diyor. *“Hayat hepimiz için zor, herkes kendi başının çaresine baksın, sen de kendi hayatına bak,”* diyor bu çağ bize. Bizi insan yapan temel boyutlarımızdan

birinin altını kazıyor. Merhameti, başkasına el uzatmayı, düşeni kaldırmayı, veren el olmayı, başka bir insanın hayatına güzel dokunuşlar yapmayı ihmal etmeye başlıyoruz. İnsanlığımızı unutuyoruz yavaş yavaş. Bunun yerini daha fazla biriktirme, daha fazlasına sahip olma, daha lüksünü tüketme ve daha fazla gösteriş yapma gibi ruhsal ve toplumsal patolojiler alıyor.

“Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar”, “Doğrucu Davut musun?”, “Bir tek akıllı, bir tek dürüst, bir tek cesur sen mi kaldın”, “Dünyayı ve toplumu sen mi kurtaracaksın, sen işini görmeye bak,” diyor. Dürüst olmayı, helal bir yaşam sürmeyi, hakkı ifade etmeyi her fırsatta türlü söylemlerle değersizleştirmeye çalışıyor. Yalanı, aldatmayı, hileyi, ikiyüzlülüğü, haram kazancı, haksızlığı meşrulaştırmaya, normalleştirmeye sıradanlaştırmaya çalışıyor. Kendimizden, söylediklerimizden, hissettiklerimizden şüphe duymaya başlıyoruz. Doğru olmak çeşitli bedeller ödetir hale geliyor. Normal koşullarda tereddüt etmeden yapmamız gereken küçük iyilikler böylece haber değeri taşımaya başlıyor.

Tıp alanındaki gelişmeler büyüleyici. Söz gelimi artık bir insanın yüzünü başka bir insana nakledebiliyoruz. Benzer şekilde, insanlık ilk göz naklini başarılı bir şekilde gerçekleştirdi. Yapay zekâ sağlık muayenesi yapıyor veya üç boyutlu yazıcılar bizim için hayati öneme sahip organlar üretebiliyor. Ancak hastaneler hâlâ tıka basa dolu ve her gün çeşitli sağlık sorunlarından dolayı insanlar hızla ölmeye devam ediyor. Çünkü bir taraftan bunları yaparken, diğer yandan sağlığımız için ciddi tehditler oluşturan bir yaşam tarzı inşa ettik. Stres, sağlıksız beslenme, obezite, hava kirliliği gibi sorunlar hayatımızın olağan gerçeklikleri haline geldi.

Görünürde hümanizm söylemleri üzerine inşa edilen bir çağda yaşıyoruz. Ancak insani olan şeylere de hiç olmadığı kadar uzağız. Söz gelimi insanlığın serveti büyük ölçüde bir azınlığın elinde toplanmış halde. Bir dolar milyarderinin tek başına sahip

olduğu servet, milyonlarca insanın toplam servetinden daha fazla. Dünyanın bir tarafında açlık, sefalet, susuzluk kol geziyor; diğer bir köşesinde insanlar paralarını harcayacak daha yaratıcı yollar bulamamanın getirdiği anlamsızlık duygusuyla bunalabiliyor. İnsanlığı bugüne taşıyan devrimler, ihtilaller, isyanlar hikâyenin sonunda bizi yeterince adil bir dünyaya taşımış görünmüyor. Form değiştiren yeni bir kölelik düzeni, giderek derinleşen yoksulluk, her alanda güçlü olana hizmet eden küresel bir dünya sistemi, zayıfı ezip geçen bir adalet çarkı ve yana yakıla içsel huzur arayan insanlar... “Allah insanı iddiasından vurur,” demişti İsmet Özel. Allah insanlığı da bütün büyük iddialarından vurmuş görünüyor.

En nihayetinde bizim bugünkü hikâyemiz Charles Dickens’ın bundan yaklaşık yüz elli yıl önce yazdığı *İki Şehrin Hikâyesi* (Dickens, 2018) kitabının başındaki hikâye hâlâ: “Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü. Hem akıl çağıydı hem aptallık. Hem inanç devriydi hem de kuşku. Aydınlık mevsimiydi, karanlık mevsimiydi. Hem umut baharı hem de umutsuzluk kışıydı. Hem her şeyimiz vardı hem de hiçbir şeyimiz yoktu. Hepimiz ya doğruca cennete gidecektik ya da öteki yana...”

Kısacası bütün iyi, güzel ve anlamlı şeylere savaş açmış bir çağda yaşıyoruz. Erdemin, cesaretin, adaletin, cömertliğin, alçakgönüllülüğün, güvenin, sadeliğin, kanaatin, şükrün her fırsatta değersizleştirilmeye çalışıldığı bir iklimde iyi olmanın ve iyi olarak kalmanın mücadelesini veriyoruz. Bu aslında kadim bir imtihan. Hiçbir çağda bu mücadele eksik olmadı ve insanın önünde her zaman bir imtihan olarak durdu. İnsan var olduğu sürece ve imtihan perdesi kapanmadığı sürece erdem var olmaya, parlak bir şekilde kendini göstermeye ve önümüzü aydınlatmaya devam edecek.

Bütün bu çarpıklıklardan, meydan okumalardan ve karşı karşıya olduğumuz sonu gelmez telkinlerden dolayı, bugün erdeme

daha önce hiç olmadığı kadar muhtaç bir noktadayız. Çünkü manevi dayanak noktalarımız sarsılmaya ve yıkılmaya devam ediyor. Karanlık, belirsizlik, değersizlik, anlamsızlık, yalnızlık, güvensizlik çoğaldıkça yolumuzu kaybetmeye başlıyoruz. Fırtınalı bir okyanusun ortasında kılavuzsuz, kaptansız, haritasız bir şekilde yolumuzu bulmaya çalışıyoruz. Tutunmak ve takip etmek istediğimiz kör kılavuzların bizi doğru rotaya doğru yönlendirip yönlendirmeyeceğinden emin olamıyoruz. Çünkü kolektif bir güven sorunu yaşıyoruz ve kendi başımıza yolu bulma takatimiz de zayıflamış durumda.

İnsanlığın binlerce yıllık medeniyet birikimi olan yasalar da dertlerimize tam merhem olamıyor. Cezaevleri dolduğu ve sürekli yenileri yapıldığı halde suçlar azalmıyor, aksine çoğalmaya devam ediyor. Hukuki yaptırımların sürekli çeşitlenmesi, güncellenmesi ve giderek ağırlaştırılması bile birçok suçun önüne geçemiyor. İnsanlar her defasında bizi insanlığımızdan utandıran suçlar işlemeye devam ediyor.

Kötülüğün sıradanlığı sadece belirli ülkelerle, belirli toplumlarla, belirli ırklarla, belirli inançlarla ya da belirli coğrafyalarla ilgili bir hastalık değil maalesef. Bugün yaşanmakta olan savaşlar, soykırımlar, vahşetler karşısında kendini medeniyetin beşiği olarak tanımlayan toplumların aldığı pozisyona bakıldığında, tablo bütün insanlık için benzer bir hal alıyor. Kimsenin kimseyi kınayacak veya ona ahlaki üstünlük taslayacak hali kalmadı. Bütün toplumlar iddialarından, söylemlerinden, büyük sözlelerinden vurulmuş halde. İnsanlığın dünya sorunlarını çözmek için kolektif akılla ürettiği sistemler, organizasyonlar, örgütler iflas etmiş durumda. Uluslararası hukuk denilen sistem, bugün sadece güçlülerin hakkını, hukukunu ve menfaatlerini koruyan bir araca dönüşmüş.

İçinde yaşadığımız gezegen insanlığın kolektif kibrini, şımarıklığını, duyarsızlığını, bencilliğini, hırsını, öfkesini, zulmünü, merhametsizliğini, israfını ve açgözlülüğünü artık daha fazla kaldıramaz bir noktaya gelmiştir. Bugün her alanda devasa meydan okumalarla karşı karşıyayız. Her gün önümüze üzerine uzun uzun düşünmemiz gereken yeni gelişmeler, yeni teknolojiler, yeni icatlar çıkıyor. Bütün insanlığın mücadele etmesi gereken sorunlar büyümeye devam ediyor.

Çözümü nerede arayacağız? Bütün bunların temel nedeni veya nedenleri neler? Neden insanlar arasında huzursuzluk, çatışma, savaş, kavga ve ölümler var? Neden insanlar dünyada yaşanan zulümlere ve savaşlara genel olarak kayıtsız yaşıyorlar? Neden dünya hakkın değil, gücün hükmettiği bir dünya? Neden azgın ihtiraslarımıza bir sınır koymayı öğrenemiyoruz? Neden her geçen gün tüketimin köleleri haline geliyoruz? Neden daha fazla özgür olamıyoruz? Neden daha mutsuzuz? Neden ilişkilerimiz olması gerekenden daha kötü?

Bütün bu durumların olası açıklamalarından birisi erdem ve karakter konusudur. Çünkü en temelde bu sorunlarla baş edecek karakter gücüne sahip değiliz. Erdem dünyamızı hızla terk ediyor. Zaman değerlerimizi ters yüz ederken, bir yandan da karakterimizi aşındırıyor.

Yeterince cesur olmadığımız için özgür değiliz.

Yeterince adil olmadığımız için dünya zulüm, adaletsizlik, kan ve gözyaşıyla doldu.

Yeterince merhametli olmadığımız için insanların acısına kör, sağır ve dilsizleşiyoruz.

Yeterince alçakgönüllü olmadığımız için dünya kolektif kibre teslim oldu.

Yeterince sevgi dolu olmadığımız için ilişkilerimiz çatışmaya, şehvete, pornografiye, sadakatsizliğe teslim oldu.

Yeterince soğukkanlı ve sakin olmayı öğrenemediğimiz için kolayca öfkemize teslim olduk.

Yeterince kendimize saygımız olmadığı için kendimizi hep başkalarına beğendirme ve hep birilerinin onayını alma arayışı içine girdik.

Yeterince doğru sözlü ve dürüst olmadığımız için insanlar arasında güven azaldı.

Yeterince şükran hissi yaşamadığımız için doyumsuz hayatlar yaşıyoruz.

Yeterince güçlü bir iradeye sahip olamadığımız için tembelliğe, ertelemeye, şehvete, gereksiz tüketime veya bağımlılığa esir düşüyoruz.

Bugün yaşadığımız sorunun özü kitlesel bir erdem ve karakter krizidir.

Kinik felsefenin öncüsü Sinoplu Diyojen, gündüz vakti elinde fenerle şehrin sokaklarını dolaşır. Bir şeyler arar gibi telaşlı ve meraklı bir hali vardır. Yoldan geçenler merak ederler ve biraz da alaylı bir dille ne aradığını sorarlar. Biraz daha etrafına bakınır Diyojen. Sonra onlara döner ve yüksek sesle: “Adam arıyorum adam,” der.

Bugün hayatın her alanında iyi insanlar arıyoruz hepimiz. İyi karakterli, erdemli, tutarlı, verdiği sözde duran, işini hakkıyla yapan, insanlara nezaketle davranan, sözü doğru olan, emane-te ihanet etmeyen, diline hâkim olan, iletişimi güzel insanlar arıyoruz.

Bütün bu karmaşanın, karanlığın ve arayışın ortasında tutunabileceğimiz ve tutunmamız gereken bir dal kaldı: Erdem ve

erdemli bir yaşam. “İzin verelim, erdem önden gitsin, her adım güvende olacaktır,” diyor Seneca ve ekliyor: “Erdem yüce, soylu, krallara layık, yenilmez ve tükenmez bir şeydir; haz ise bayağı, kölelere layık, zayıf ve güdük bir şeydir, onun durağı ve ocağı genelevler ve meyhanelerdir. Erdemi tapınaklarda, forumda, mecliste, surların önünde dururken, toz içinde ve boyalı, elleri kabuk bağlamış halde bulacaksınız.” (Seneca, 2020)

Karaktere hayat veren, güç katan, denge getiren, ölçü kazandıran erdemdir. Yaşadığımız bütün bu krizler ve dönüşümler zannedildiği gibi erdemi değersizleştirmiyor, tam aksine onu daha değerli, daha anlamlı, daha parlak bir hale getiriyor. Bugün yeniden erdeme tutunmaya ve erdemle yolumuzu bulmaya muhtaç bir haldeyiz.

Erdemin yitik bir hazine olduğu bu çağda, erdemli bir yaşam bir insanın en değerli sermayesi ve ulaşabileceği en yüce makamdır. Erdem insanı bir yandan kötülüklerden, rezaletlerden, yanlış yerlere sürüklenmekten korurken, diğer yandan ona sarsılmaz bir itibar kazandırır. Bu itibar geçici bazı fırtınaların veya iç dünyaları kin, nefret ve hasetle dolmuş insanların sarsamayacağı kadar derin ve sağlamdır.

Erdemli bir yaşam ve güçlü bir karakter bizi iyileştirir. Her bir erdem ruh sağlığımızı çeşitli hastalıklara karşı koruyan birer güçtür. Her bir erdem iç dünyamızı zehirlemek isteyen dışsal çeşitli uyaranlara karşı bir panzehirdir. Her bir erdem çağın bizi hasta eden salgın hastalıklarına karşı birer ilaçtır. Her bir erdem içinde yaşadığımız toplumun ve çağın hastalıklarına karşı bünyemizi güçlendiren ve ruhsal bağışıklığımızı sağlamlaştıran birer gıdadır. Her erdem yeniden diriltir bizi.

İçinde yaşadığımız toplumu veya dünyayı değiştiremeyebiliriz ama karakterimizi eğitip geliştirebilir ve onu istediğimiz yönde

değiştirebiliriz. İçine doğduğun çağı, doğduğun evi, aileni, geçmiş travmalarını, ten rengini, cinsiyetini veya yaşam süreni belirleyemezsin. Ama karakterli olmak, üretken bir hayat yaşamak, iyilik için çabalamak, ailene değer vermek, zorluklara direnmek ve ruhunu güzelleştirmek senin elinde olan şeyler. Dünya belki de buradan aldığımız güçle değişecektir. Bütünüyle düzelmeyecek belki ama daha rahat nefes alınabilir bir yer haline gelecektir. Çünkü güçlü ve iyi karakterli insanların içinde yaşadığı bir toplumun veya bir dünyanın kalitesi de artar. Kötülüğün karanlık gibi çökme ve yayılma özelliği varsa; iyiliğin de o karanlık içinde kendini hızlıca görünür kılma ve o karanlığı bir anda aydınlığa çevirme özelliği vardır. Yaşama sevincinin, huzurun ve üretkenliğin anahtarı insanın kendi içine dönmesi, kendi derinliklerine doğru kök salması, potansiyelini gün be gün keşfetmesi ve karakter gücünü yaşam akışı içinde aktif olarak kullanmasıdır. Kullanılmayan potansiyel ağır bir ruhsal yüke dönüşür.

Neden İyi ve Güçlü Bir Karakter?

İyi, sağlıklı ve güçlü bir karaktere sahip olmak bir insanın kendi hayatına yapabileceği en güzel yatırımdır.

Güçlü bir karakter seni yaşamın fırtınalarına, belirsizliklerine ve beklenmedik imtihanlarına karşı daha dirençli duruma getirir.

Güçlü bir karakter öz-saygını artırır.

Güçlü bir karakter sana insanlar arasında saygınlık getirir

Güçlü bir karakter ilişkilerinin kalitesini yükselterek yaşamdan daha fazla doyum almanı sağlar.

Güçlü bir karakter bir yaşam felsefesine sahip olmaktır. Yaşamdaki belirsizlikler azalır ve olaylar karşısında vereceğin tepkiler daha belirgin olur. Bu durum seni enerji tüketen belirsizliklerden

korur. Böylece daha az öfke, daha az endişe, daha az keder, daha az hayal kırıklığı yaşamış olursun.

İlham veren güçlü bir yaşam hikâyesi inşa etmenin yolu da karakterimizi eğitip güçlendirmekten ve iyiye doğru dönüştürmekten geçer. Erdemli ve güçlü bir karakter kendi semasında bir yıldızdır. Parlaklığı çok uzaklardan fark edilir. Karanlığın arttığı ve şehrin yalancı ışıklarının artık kaybolduğu yerlerde erdemli insanın ışığı başını kaldırıp bakanlara tüm aydınlığıyla görünür.

Erdemli İnsandan Erdemli Bir Topluma

Erdemli bir toplum erdemli insanların çoğaldığı bir toplumdur. Bir toplumda cesur, iyi, dürüst, alçakgönüllü, duyarlı insanların sayısı artarsa o toplum kötülüğe karşı daha dirençli duruma gelir. Kötülüğün, cinayetlerin, suçların bu kadar cesurca işlenmesinin bir nedeni de ona karşı duracak yeterli sayıda iyi insanın olmamasıdır. Bu sorumluluk sadece bir avuç kahramanın değil, hepimizin sorumluluğu. Salgın gibi yayılan aleni kötülöklere karşı başarılı olmanın başka bir yolu mümkün görünmemektedir. İnsanı düzeltmeden giriştiğimiz her reform “şehri imar ederken nesli ihya etmeyi unutma” hikâyesine dönüşüyor. Bir kurumda kırk insan çalışıyorsa, bunların içinde yirmi kişi koşullar ne olursa olsun dürüst davranıyorsa, o kurumda yanlış bir iş göstere göstere yapılabilir mi? Ya da bir kurumda yanlış işler aleni şekilde yapılıyorsa ve orada çalışan kırk kişiden sadece iki kişi buna açıktan itiraz ediyor, geriye kalanlar seyirci kalıyorsa, o kurumdaki yanlışların düzelmesi mümkün mü? Bir toplumda kötü karakterli insanların sesi iyi karakterli insanlardan daha fazla çıkarsa o toplum iflah olmaz.

Depreme dirençli şehirler inşa etmenin öncelikli yolu, açgözlülüğe, haram kazanca, hırsa, rüşvete, ranta, cehalete, bilinçsizliğe dirençli insan yetiştirmekten geçiyor.

Kadına, çocuğa, hayvana uygulanan şiddete engel olmanın öncelikli yolu, öfke yönetimini başaran, kadına değer veren, çocukları seven, hayvana merhamet eden, sorunlarını canavarlaşmadan çözebilen insan yetiştirmekten geçiyor.

Hileye, aldatmaya, sahtekarlığa engel olmanın uzun vadedeki çözümü dürüst insan yetiştirmekten geçiyor.

Adam kayırmaya, rüşvetle iş görmeye, liyakatsizliğe engel olmanın yolu emeği kutsal bilen, alın terinin değerine inanan, adaletten şaşmayan, emaneti ehline teslim etme erdemine sahip insanlar yetiştirmektir.

Yol verme tartışmasında daha fazla ölüm haberi duymamanın yolu sorunlarını çözmeyi bilen ve öfke yönetimini öğrenen insanlar yetiştirmekten geçiyor.